

УДК 524.85:811.161.2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ГРАДАЦІЙНОЇ СВІТОБУДОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Марчук Л.М.

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна*

В українській мові вербалізацію ієрархічної градаційної структури світу (в усіх сферах) забезпечують: ядерні лексеми (узувальні), відтворені певними частинами мови, семантично співзвучними з нулем (початком) на шкалі градації; периферійні лексеми (узувальні чи okazіональні), які відбивають ступенювання в будові, розвитку, зміні живих чи неживих організмів, почуттів, ознак, дій тощо.

Ключові слова: *градація, градаційна шкала, модифікатор, інтенсифікатор, градаційна одиниця.*

Актуальність. Градація відіграє значну роль у процесах концептуалізації та категоризації, оскільки є засобом знань про міру, ступінь та інтенсивність різних феноменів. *Мета статті* – дослідження комунікативно-функціонального аспекту градації, яке сприятиме впорядкуванню знань щодо навколишнього світу та забезпечить можливість осмислення механізмів породження та розуміння текстів.

Вперше мовну градацію на матеріалі французької мови виділив Е. Сепір, який розробив понятійний апарат цієї лінгвістичної проблеми та вказав на перспективи її дослідження. Проблема семантичної градації одержала розвиток у роботах таких зарубіжних мовознавців, як Д. Болінджер, М. Бірвіш, Д. Льюїс, Ч. Освуд та ін. У російському мовознавстві дослідженню різних аспектів цієї проблеми присвятили роботи В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова, В.В. Виноградов, О.А. Земська, М.С. Трубецької, Н.Ю. Шведова, С.М. Колеснікова, Т.В. Подуфалова, О.І. Шейгал. У сучасному українському мовознавстві категорію градації досліджували лише фрагментарно І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, С.Є. Ігнатієва, В.І. Кононенко, М.П. Кочерган, О.І. Нечитайло, І.І. Слинко, С.О. Соколова, Т.М. Спільник.

Взаємодія об'єктивного (О – градуїований концептуальний світ) та суб'єктивного (S – суб'єкт градації з його емоціями та інтелектуальним баченням) світів створює градацію у мові.

Навколишній світ безкінечно різноманітний, але всі види і форми матерії характеризуються властивими їм кількісно і якісно визначеними характеристиками. Кількісні характеристики завжди перебувають у діалектичній суперечності з якістю, що декларує закон переходу кількісних змін у якісні. Градація разом з іншими ознаками – часом, простором, числовими показниками, інтенсивністю, частотністю – несе кількісне навантаження, одночасно відображаючи якість, що змінюється, напр.: *«Та, на жаль, і найщасливіша казка має кінець, скатерка-самобранка перетворюється у неsvіжу*

серветку, баскі рисаки – на вичовганий рибальський стільчик, а ясна королева – на сварливу, зів'ялу бабу» (Г. Тарасюк, Сестра моєї самотності, с. 95).

Вибір градаційних засобів зумовлений комунікативною метою, умовами мовленнєвої ситуації, історичними й соціальними чинниками мовленнєвої діяльності. Виокремлення конкретного градаційного засобу залежить від мовця, що в цей момент є суб'єктом градації й градує текст. Добір градаційних одиниць є ознакою стилю мовної особистості мовця (письменника), що пов'язано з поняттям *норми* (нульового ступеня виміру).

В аспекті реалізації мовою функції засобу спілкування людей мовлення постає певним матеріальним конструктом, проміжною ланкою між мовою й комунікацією. У комунікації реалізуються всі можливі впливи складників спілкування на засоби мовного коду. Як зазначає Ф.С. Бацевич, «...міжособистісне спілкування є формуванням комунікативних смислів і обміном ними в процесі інтеракції» [1, с. 84]. З цієї позиції передбачуємо створення градаційного комунікативного смислу тексту як особистісного вияву комунікативних значеннєвих планів, які формуються внаслідок дії сукупності когнітивних, психологічних і соціальних чинників, що породжують особистісний градаційний смисл об'єктів і явищ дійсності (більший, ніж ця вежа), відображають їхній життєвий сенс для суб'єкта і презентують його за допомогою емоційного градаційного забарвлення образів та їхнього трансформування. Напр.: *«На смак вона була – ніжний вишуканий трюфель. Солодкий, гіркий, м'який. Всередині може бути будь-яка начинка, з будь-яким присмаком, тут єдиного правила не існує, бо Марія Фернандес – жінка без правил. Але моя Марія Фернандес має начинку з ароматом гіркою мигдалю. Трюфель тане у тебе на губах, тане в твоїх руках, приємно лоскоче по язичку, і ще довго-довго по тому на твоїх губах і в тобі лишається його смак»* (Л. Клименко, Paloma negra).

Основа поняття функціонально-семантичного поля градації в українській мові складає аналіз різнорівневих мовних засобів, що використовуються мовцем (суб'єктом, що градує) для вираження семантики градації у всіх її різновидах і варіантах.

Виділення конкретного мовного засобу і визначення його значення в градаційних словах і їхніх градаційних семантичних планів виявило низку інших засобів, безпосередньо пов'язаних із цією значеннєвою сферою, – якісні й оцінні прикметники, ступені порівняння прикметників/прислівників, слова-градатори, інтенсифікатори, модифікатори тощо. Семантична домінанта поля градації дозволяє встановити співвідносність градаційних висловлень, як-от: *Ти старий. Ти старший за нього. Ти старший за нього на кілька років*. На останньому етапі вибудовується ланцюжок залежних один від одного мовних засобів, які складаються із градаційних форм, конструкцій, лексичних показників, необхідних для єдиного семантичного комплексу і його варіантів у межах категорії градації.

У єдності проявляється взаємодія семантичного і прагматичного аспектів градації, напр.: *«День мій почався і не вранці, і не з кави. А під обід, з гігантським горням міцного чаю з лимоном, коли я стала біля вікна видивлятися наполегливу баскетболістку»* (Г. Вдовиченко. Хто такий Ігор?). Парадигматичний аспект передано через парцеляцію реченнєвої структури, семантичний план репрезентовано моделями із синонімічним змістом.

Як зображально-виражальний засіб градація в авторитетних вітчизняних працях тлумачиться так: *градація* – лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення, від *gradus* – крок, ступінь [6, с. 109, с. 756].

Як фігуру мови *градацію* кваліфікують дещо інакше: розташування послідовно нагромаджуваних семантично близьких або семантично однотипних компонентів конструкції в напрямі поступового наростання, посилення або (значно рідше) спаду, послаблення (з відповідним наростанням або спадом інтонації) інтенсивності їхнього значення. А частіше – просто емоційно-експресивної характеристики всього висловлення. Відповідно виділяється висхідна градація, або клімакс, і спадна градація, або антиклімакс [6, с. 757].

Д.Е. Розенталь зазначав: «Градація – це стилістична фігура, що складається із такого розташування слів, за якого кожне наступне посилює (рідше послаблює) значення, завдяки чому створюється наростання (рідше спадання) враження, яке вона створює» [4, с.102]. Градація в стилістиці художнього мовлення тлумачиться таким чином: «лат. *gradatio*» – поступове підвищення, посилення, стилістична фігура певної будови, у якій кожна наступна частина посилює (або послаблює), нагнітає смислове чи емоційно-експресивне значення. Градація буває висхідна, тоді стилістичний ефект збільшується, наростає і посилюється значення з додаванням кожного наступного компонента фігури. Градація спадна, навпаки, характеризується з кожною наступною частиною зменшенням значення, спаданням стилістичного ефекту і враженням від нього [2, с. 435]. Напр.:

1. Висхідна градація: **«Суспільство масового споживання від споживання і замовлення позиточних речей неминуче переходить до споживання замовлених емоцій і, з дозволу сказати, духовних феноменів, до замовлення власної віртуальної особистості охочих і платоспроможних...»** (І. Дзюба, Україна перед Сфінксом майбутнього).

Компоненти цієї фігури розташовані таким чином, що кожна наступна виявляється насиченішою, виразнішою, ніж попередня.

2. Спадна градація:

«О, Олександро, якби ти була молода і здорова, можливо, теж поварилася б у цьому жовтогарячому вареві... Але ти – хвора і втомлена жінка, яка мусить визнати, що час її подвигів минув» (Г. Тарасюк. Сестра моєї самотності).

Крім того, дослідники вказують і на те, що градація найповніше виявляється в синтаксичних побудовах (словосполученнях чи ширших утвореннях, пов'язаних способом однорідності) [5, с. 366]: напр.: **«Ще тільки закладався фундамент і копалися траншеї під комунікаційні мережі, ще лише починали зводити стіни й класти перекриття перших поверхів, ще цибатий кран, зіп'явшись на ноги, примірявся до першого вантажу – так обережно, наче то не цеглини були, а діти, що він їх мав рознести по майбутніх квартирах, ще гори піску, цегли, арматури і труб захирашували велике подвір'я, а могутні тягачі-панелевози ревіли натужно, вибехкуючи колії, в яких недовго й шию звернути, ще й майбутні вікна й двері темніли порожніми отворами і звідти раз по раз вилітало будівельне сміття; ще навіть не думали про комісію по прийому об'єкта, яка, заплющивши очі на всі недоробки й упушення, підпише відповідний акт, – будинок лише народжувався: в колотнечі, в сварках, у біганині, в щоденних летючках, у муках, які породіллям і не снилися, а майбутні мешканці вже щоденно навідувалися до нього, і чим вище**

піднімалися поверхи, тим більше і більше приходило на будівельний майданчик людей» (А. Дімаров, Боги на продаж).

Парадигматичні і синтагматичні зв'язки взаємодіють у мові в процесі формування і вираження градаційних відношень. Градаційні значення, як семантична парадигма, представлені значеннями слів *більший/менший, більше/менше*. Синтагматичні зв'язки між складниками – компонентами градаційного висловлення формують конотативні компоненти значення в семантично споконвічно незмінних і невимірних слів.

Парадигматичні й синтагматичні зв'язки градаційних мовних одиниць більше зумовлені внутрішньою структурою семем. Члени градаційної опозиції (антоніми) взаємно передбачувані: *великий-маленький, високий-низький*. Градаційний синтаксичний член (предикат) містить у своїй структурі віртуальні моделі різних синтаксичних конструкцій, напр.: *«Помилок припускається той, хто має погану пам'ять і не вміє прорахувати розвитку подій на два кроки вперед... Перемагає той, у кого голова холодна, хто вміє тримати себе в руках»* (Г. Вдовиченко, Хто такий Ігор?). До сигніфікативного аспекту значення відносимо обов'язковий градаційний компонент (градосему), необхідний для існування різнорівневих градаційних одиниць мови (градотативів). Факультативна градосема реалізується лише у мовленні, у градаційних висловленнях і залежить від мовленнєвого оточення. Обов'язкові та факультативні градосеми передають складні зв'язки системи і навколишнього середовища в реалізації градаційної функції мовних одиниць.

Як недискретні одиниці градосеми виконують відображальну і системотвірну функції. Актуалізація градосеми в мовленні та її генетика зумовлені місцем у складі семантичних полів (парадигм) і семантико-синтаксичних моделей (синтагм). Таке явище дає змогу виділити особливі типи мовних значень градації за їхньою структурою. Ці типи об'єднуються однією функцією – вираженням мірильного ставлення суб'єкта, що градує, до градуйованого об'єкта щодо нульового ступеня виміру.

Інтерпретація мовної семантики градації здійснюється градаційними типами лексичних значень слів. Градаційні значення відповідають прямим і переносним значенням, при цьому окремі вислови можуть пов'язуватися фразеологічним зв'язком. Типи градаційних значень і їхні різновиди виділяються на основі різних ознак. Усі слова, що підлягають градуюванню, мають якісну чи градаційну характеристики.

Похідні від якісних прикметників використовуються здебільшого для виконання предикативної функції. Проте основними виразниками якісної ознаки виступають якісні та якісно-оцінні прикметники, напр.: *«А ще було її зітхання. Чи стогін. Такий глибокий, тихий, бесамемучний»* (Л. Клименко, Paloma negra). Отже, у функціонально-семантичному полі градації градаційний предикат знаходить своє місце в семантичній моделі: *суб'єкт, що градує – градаційний предикат – градуйований об'єкт*.

Висновки. Оскільки вираження ступеня величини вияву ознаки є прерогативою не лише лексичних, але й словотвірних, морфологічних, синтаксичних засобів, то можна твердити, що існує семантичний простір сукупних мовних одиниць, об'єднаних спільністю градаційного значення, яке виражається ними, або виконуваною градаційною функцією. Отже, можемо з упевненістю констатувати

існування функціонально-семантичної категорії градації, яка в українській мові репрезентована впорядкованою множинністю лексичних і граматичних одиниць.

Значення *більше* і *менше* розрізняються на лексичному рівні та виражаються в конструкціях із компаративом, який може виконувати синтаксичну функцію присудка (у єдиному чи почленованому синтаксичному фразеологізмові) або обставини зі значенням ступеня порівняння у двох семантичних формах.

Значення *«рівно»* реалізується також у фразеологізованих синтаксичних моделях з обов'язковими компонентами: *такий же..., як; стільки ж, як.*

Список літератури

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: [навч. посібник] / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с.
2. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
3. Овчаренко М. Протоерей / М. Овчаренко // Віра й культура. – Ч.8, 1955. – С.14-16.
4. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка / Д. Э. Розенталь. – М.: Наука, 1979. – 102 с.
5. Сучасна українська літературна мова: морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с.
6. Українська мова: [енциклопедія] / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія імені М.П.Бажана, 2004. – 821 с.

Марчук Л.Н. Вербалізація поняття градаційного мироздання в українському мові // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.428-432.

В українському мові вербалізацію ієрархічної градаційної структури світу (во всіх сферах) забезпечують: ядерні лексеми (узвальні), воспроизведенные некоторими частями речи, семантически соизмеримыми с началом (0) на шкале градації; периферійні лексеми (узвальні или окказиональні), которые репрезентують ступенювання в побудові, розвитку, зміні живих или неживих організмів, почувань, якостей, дій і т.п.

Ключевые слова: градація, градаційна шкала, модифікатор, інтенсифікатор, градаційна одиниця.

Marchuk L. Verbalization of conception of gradational world creation in ukrainian language // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.428-432.

In Ukrainian language the verbalization of hierarchical gradational structure of the world (in all spheres) is provided with core lexical units (usual), which are reproduced by separate parts of speech, semantically consonant with null (the beginning) on the gradational scale; peripheral lexical units (usual or occasional), which reflect the grade of structure, development, changing of living and abiotic organisms, feelings, features, actions etc.

Key words: gradation, gradational scale, modifier, intensifier, gradational unit.

Поступила до редакції 15.04.2011 р.